

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΙΜΩΡΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ, ΣΤΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ, μπορούμε να ξαναβρούμε, μπερδεμένες μεταξύ τους, τέσσερις μεγάλες στρατηγικές επιβολής ποινών -τέσσερις κατηγορίες που καθεμιά τους έχει διαφορετική ιστορική προέλευση και που ο ρόλος της, σε συνάρτηση πάντα με την κοινωνία και την εποχή, υπήρξε αν όχι ξεχωριστός τουλάχιστον προνομιούχος.

1. Εξορίες, διωγμοί, εκτοπισμοί, απελάσεις πέραν των συνόρων, απαγορεύσεις εισόδου σε ορισμένα μέρη, καταστροφές οικιακής εστίας, διαγραφές από τον τόπο γέννησης, δημεύσεις περιουσίας - κινητής και ακίνητης.
2. Επιβολή αποζημίωσης, εξαγορά, μετατρέποντας την προκληθείσα ζημιά σε χρέος που πρέπει να εξοφληθεί, μετατρέποντας επομένως την παράνομη πράξη σε οικονομική υποχρέωση.
3. Έκθεση, σημάδεμα, τραυματισμός, ακρωτηριασμός, εγχάραξη ουλής αποτύπωση σημαδιού στο πρόσωπο ή τον ώμο, πρόκληση σωματικού μειονεκτήματος σε διακριτό σημείο, βασανισμοί, εν ολίγοις κυριαρχία της εξουσίας έναντι του σώματος και εγγραφή των αποτυπωμάτων της σ' αυτό.
4. Εγκλεισμός.

Μπορούμε υποθετικά να διακρίνουμε τις κοινωνίες, ανάλογα με τους τύπους τιμωριών που υιοθέτησαν σε : κοινωνίες εξορίας (ελληνική κοινωνία), κοινωνίες εξαγοράς (γερμανικές), κοινωνίες εγχάραξης (δουτικές κοινωνίες κατά το τέλος του Μεσαίωνα), καθώς και κοινωνίες εγκλεισμού, όπως ίσως και η δική μας;

Η δική μας όμως, μόνο από τα τέλη του XVIII^{ου} αιώνα και μετά. Γιατί ένα μόνο είναι σίγουρο: η κράτηση, η φυλάκιση δεν αποτελούν μέρος του ευρωπαϊκού ποινικού συστήματος πριν από τις μεγάλες μεταρρυθμίσεις των δεκαετιών 1780-1820. Οι νομικοί του XVIII^{ου} αιώνα συμφωνούν ομοφώνως στο εξής σημείο: «η φυλακή δεν θεωρείται ποινή από το αστικό μας δίκαιο... παρόλο που οι Πρίγκιπες, για λόγους του Κράτους οδηγούνται καμιά φορά να επιβάλλουν αυτή την ποινή, αυτά είναι μέτρα εξουσίας και η τακτική δικαιοσύνη δε χρησιμοποιεί τέτοιου είδους καταδίκες» (Serpillon, *Ποινικός Κώδικας*, 1767). Μπορούμε, όμως, να πούμε ότι ήδη μια τέτοια εμμονή για *άρνηση* του ποινικού χαρακτήρα της φυλάκισης δείχνει μια αβεβαιότητα που όλο και αυξάνεται. Σε κάθε περίπτωση, οι εγκλεισμοί που χρησιμοποιούνται κατά το XVII^ο και XVIII^ο αιώνα, παραμένουν στο περιθώριο του ποινικού συστήματος, έστω κι αν μοιάζουν μεταξύ τους, και τείνουν όλο και περισσότερο να συγκλίνουν:

- Εγκλεισμός-ενέχυρο: είναι εκείνος που εφαρμόζει η δικαιοσύνη κατά τη διάρκεια της ανάκρισης μια ποινικής υπόθεσης, ο πιστωτής έως της εξόφλησης του χρέους, ή η βασιλική εξουσία υπό του φόβου ενός εχθρού. Αναφέρεται λιγότερο σε τιμωρία σφάλματος και περισσότερο σε έλεγχο του ατόμου.

- Εγκλεισμός-υποκατάστατο: είναι εκείνος που επιβάλλεται σε κάποιον που δεν υπάγεται στη δικαιοδοσία των ποινικών δικαστηρίων (είτε εξ αιτίας της φύσης των σφαλμάτων του, που εμπίπτουν μόνο στην τάξη του κώδικα ηθικής ή συμπεριφοράς· είτε από προνόμιο που του παρέχει ο νόμος: τα εκκλησιαστικά δικαστήρια που, από το 1629 δεν έχουν πλέον το δικαίωμα να εκδίδουν ποινές φυλάκισης υπό τη στενή έννοια, μπορούν να διατάξουν τον ένοχο να αποσυρθεί σε μοναστήρι· η βασιλική διαταγή για φυλάκιση είναι συχνά ένα μέσο στα χέρια ενός προνομιούχου που τον βοηθάει να διαφύγει από την ποινική δικαιοσύνη· οι γυναίκες αποστέλλονται σε καταναγκαστικά έργα για σφάλματα για τα οποία οι άνδρες κλείνονται στα κάτεργα).

Πρέπει να σημειωθεί ότι (εκτός από την τελευταία περίπτωση) αυτή η φυλάκιση-υποκατάστατο χαρακτηρίζεται γενικά από το γεγονός ότι δεν αποφασίζεται από τη δικαστική αρχή· ότι η διάρκειά της δεν ορίζεται μια για πάντα και ότι εξαρτάται από ένα υποθετικό τέλος: το σωφρονισμό. Τιμωρία μάλλον παρά ποινή.

Κι όμως, πενήντα χρόνια μετά από τα μεγαλειώδη μνημεία του κλασσικού ποινικού δικαίου (Serpillon, Jousse, Mumpart de Vouglans) η φυλακή κατέστη γενική μορφή ποινής.

Το 1831 ο Rémusat σε μια ομιλία του στη Βουλή έλεγε: «Τι είναι ακριβώς το ποινικό σύστημα που ορίζεται από το νέο νόμο; Είναι η κάθειρξη σε όλες της τις μορφές. Πράγματι, συγκρίνεται τις τέσσερις βασικές ποινές που παραμένουν στον ποινικό κώδικα. Τα καταναγκαστικά έργα είναι μια μορφή κάθειρξης. Τα κάτεργα είναι μια υπαίθρια φυλακή. Η κράτηση, ο εγκλεισμός, η φυλάκιση με σκοπό το σωφρονισμό δεν είναι, τρόπον τινά, παρά τα διαφορετικά ονόματα της ίδιας τιμωρίας». Και ο Van Meenen εγκαινιάζοντας το δεύτερο σωφρονιστικό συνέδριο στις Βρυξέλλες, υπενθύμισε τα χρόνια της νιότης του όταν η γη καλυπτόταν ακόμη «από τροχούς, αγχόνες, κρεμάλες και πασσάλους» με «σκελετούς ειδεχθώς κρεμάμενους». Όλα γίνονταν ως εάν η φυλακή, τιμωρία παρα-ποινική, είχε κατά τα τέλη του XVIII^{ου} αιώνα εισέλθει στο ποινικό πεδίο καταλαμβάνοντας πολύ γρήγορα όλο το χώρο. Από αυτήν την ευθέως θριαμβευτική εισβολή ο αυστριακός ποινικός κώδικας, όπως συντάχθηκε επί Ιωσήφ Β, δίνει την πιο έκδηλη μαρτυρία.

Η οργάνωση της ποινής του εγκλεισμού δεν είναι απλά και μόνο πρόσφατη είναι αινιγματική.

Από τη στιγμή που τέθηκε σε εφαρμογή, έγινε το αντικείμενο βίαιων κριτικών. Κριτικές που βασίστηκαν σε θεμελιώδεις αρχές. Αλλά και κριτικές που ασκήθηκαν αναφορικά με τις δυσλειτουργίες που θα μπορούσε η φυλακή να εισάγει στο ποινικό σύστημα και στην κοινωνία εν γένει.

1. Η φυλακή εμποδίζει τη δικαστική εξουσία να ελέγξει και να εξακριβώσει την εφαρμογή των ποινών. Ο νόμος δε διεισδύει μέσα στις φυλακές, έλεγε ο Decazes το 1818.
2. Η φυλακή αναμειγνύοντας κατάδικους τόσο διαφορετικούς και απομονωμένους μεταξύ τους, τους καθιστά μια ομογενή κοινότητα εγκληματιών η οποία καθίσταται μέσω του εγκλεισμού και παραμένει εκτός αυτού, αλληλέγγυα. Η φυλακή κατασκευάζει έναν πραγματικό στρατό εσωτερικών εχθρών.
3. Δίνοντας στους κατάδικους ένα καταφύγιο, τροφή, ρούχα και συχνά δουλειά, η φυλακή επιφυλάσσει γι' αυτούς πεπρωμένο μερικές φορές καλύτερο και από αυτό των εργατών. Όχι μόνον δεν μπορεί να τους αποτρέψει από την εγκληματικότητα, αλλά τους προτρέπει προς αυτήν.
4. Από τη φυλακή βγαίνουν άνθρωποι των οποίων οι συνήθειες και η ατίμωση την οποία έχουν υιοστεί καταλήγουν τελικά στην εγκληματικότητα.

Αμέσως λοιπόν, η φυλακή καταδικάζεται ως εργαλείο το οποίο, μέσα στα πλαίσια της δικαιοσύνης, κατασκευάζει εκείνους που η ίδια η δικαιοσύνη θα στείλει ή θα ξαναστείλει στη φυλακή. Αυτός ο σωφρονιστικός κύκλος καταδικάζεται ρητά ήδη από το 1815-1830. Σ' αυτές τις κριτικές, τρεις ήταν οι διαδοχικές απαντήσεις που δόθηκαν:

- Επινόηση μιας εναλλακτικής λύσης που θα διατηρεί τα θετικά αποτελέσματα της φυλακής (το διαχωρισμό των εγκληματιών, την τοποθέτησή τους εκτός κοινωνικού συνόλου) και θα καταργεί τις επικίνδυνες επενέργειες (την επανένταξή τους στην κοινωνία). Επανερχόμαστε στο παλαιό σύστημα μεταφοράς που είχαν αναστείλει οι Άγγλοι κατά τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας και είχαν αποκαταστήσει εκ νέου μετά το 1790 προς την Αυστραλία. Οι μεγάλες συζητήσεις γύρω από το «Botany Bay» έλαβαν χώρα στη Γαλλία γύρω στα 1824-1830. Στην πραγματικότητα, η εξορία-αποικισμός δεν θα αντικαταστήσει ποτέ τη φυλάκιση· την εποχή των μεγάλων αποικιακών κατακτήσεων θα παίξει, έναν πολύπλοκο ρόλο στα ελεγχόμενα κυκλώματα της εγκλη-

ματικότητας. Ένα σύνολο αποτελούμενο από ομάδες αποίκων, κατά το μάλλον ή ήττον εθελοντικές, όπως τα αποικιακά συντάγματα, τα τάγματα της Αφρικής, η λεγεώνα των ξένων, η Cayenne, θα λειτουργήσει, κατά τη διάρκεια του XIX^{ου} αιώνα, σύμφωνα με ένα σύστημα επιβολής ποινών που θα παραμείνει, κατά βάση, σωφρονιστικό.

- Μεταρρύθμιση του εσωτερικού συστήματος της φυλακής, κατά τέτοιο τρόπο ώστε να πάψει να δημιουργεί μια τέτοια στρατιά εσωτερικών κινδύνων. Αυτός είναι και ο στόχος που ορίστηκε, κατά πλάτος ολόκληρης της Ευρώπης, ως η «σωφρονιστική μεταρρύθμιση». Ως χρονικά σημεία αναφοράς μπορούμε να θεωρήσουμε αφενός τα *Μαθήματα περί των φυλακών* του Julius (1830) και αφετέρου το Συνέδριο των Βρυξελλών το 1847. Η μεταρρύθμιση αυτή περιλαμβάνει τρία κύρια σημεία: πλήρης ή μερική απομόνωση των κρατουμένων στο εσωτερικό της φυλακής (συζητήσεις γύρω από τα συστήματα του Aubuzn και της Πενσυλβανίας), ηθικοποίηση των κατάδικων μέσω της εργασίας, της εκπαίδευσης, της θρησκείας, των ανταμοιβών, της μείωσης των ποινών· ανάπτυξη παραποινικών θεσμών πρόληψης ή αποκατάστασης ή ελέγχου. Κι όμως, αυτές οι μεταρρυθμίσεις, οι οποίες τερματίστηκαν με τις επαναστάσεις του 48, δεν άλλαξαν καθόλου τις δυσλειτουργίες της φυλακής που καταδικάζονταν κατά την προηγούμενη περίοδο.

- Τέλος, απόδοση ανθρωπολογικής υπόστασης στο σωφρονιστικό κύκλο· αντικατάσταση του παλαιού σχεδίου των Julius και Charles Lucas (που πρόβλεπαν τη δημιουργία μιας «επιστήμης των φυλακών», ικανής να ορίσει τις αρχιτεκτονικές, διοικητικές και παιδαγωγικές αρχές ενός θεσμού που «σωφρονίζει») με μία «επιστήμη των εγκλημάτων» που θα μπορούσε να προσδιορίσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους και να καθορίσει τους τρόπους κοινωνικής αντίδρασης που αντιστοιχούν σε κάθε περίπτωση. Η τάξη των εγκληματιών, στην οποία ο σωφρονιστικός κύκλος παραχωρούσε μέρος τουλάχιστον της αυτονομίας του και στην οποία εξασφάλιζε συγχρόνως την απομόνωση και τον αποκλεισμό του, εμφανιζόταν τότε ως ψυχοκοινωνιολογική παρέκκλιση. Μια παρέκκλιση που προκύπτει από έναν «επιστημονικό» λόγο (στον οποίο θα σπείσουν να προστεθούν ψυχοπαθολογικές, ψυχιατρικές, ψυχαναλυτικές, κοινωνιολογικές αναλύσεις)· μια παρέκκλιση που θα μας κάνει να αναρωτηθούμε για το αν η φυλακή αποτελεί όντως την πλέον κατάλληλη λύση ή την καλύτερη αντιμετώπιση του προβλήματος.

Εκείνο που προσάπταμε με διαφορετικά λόγια στις αρχές του XIX^{ου} αιώνα στη φυλακή (ότι αποτελούσε ένα «περιθωριακό» πληθυσμό «εγκληματικότητας») εκλαμβάνεται σήμερα ως πεπρωμένο. Όχι μόνο το αποδεχόμαστε ως πραγματικότητα, αλλά και το θεωρούμε πρωταρχικό δεδομένο. Το φαινόμενο της «εγκληματικότητας» που γεννάται από τη φυλακή καθίσταται πρόβλημα της εγκληματικότητας στο οποίο η φυλακή καλείται να δώσει την αρμόζουσα λύση. Εγκληματολογική αναστροφή του σωφρονιστικού κύκλου.

*
* *

Πρέπει λοιπόν να αναρωτηθούμε πώς ήταν δυνατή μία τέτοια αναστροφή· πώς μπόρεσαν, τελικά, καταδικασμένες και επικριμένες ενέργειες να θεωρηθούν θεμελιώδη δεδομένα για μία επιστημονική ανάλυση της εγκληματικότητας· πώς μπόρεσε η φυλακή, θεσμός πρόσφατος, εύθραυστος, που επικρίθηκε και κατακρίθηκε, να εξαπλωθεί σε τέτοιο βάθος ως θεσμός, ώστε ο μηχανισμός των επενεργειών της να θεωρηθεί ανθρωπολογική σταθερά. Ποιος είναι τελικά ο λόγος ύπαρξης της φυλακής; Σε ποια λειτουργική απαίτηση απαντά;

Αναγκαίο το ερώτημα, δύσκολη όμως η απάντηση σχετικά με το αν διακρίνουμε την «ιδεολογική» γένεση του θεσμού. Θα μπορούσαμε, πράγματι, να θεωρήσουμε πως η φυλακή σωστά καταδικάστηκε, και

μάλιστα πολύ σύντομα, ως προς τις πρακτικές συνέπειές της· αλλά πώς ήταν τόσο στενά συνδεδεμένη με τη νέα ποινική θεωρία (εκείνη που κυριαρχούσε κατά την κατάρτιση του κώδικα του XIX^{ου} αιώνα) που έπρεπε να την αποδεχθούμε σε συνάρτηση μ' αυτήν· ή ακόμα πως θα μπορούσε να αναθεωρηθεί εκ βάθρων αυτή η θεωρία, αν επιθυμούσαμε να ασκήσουμε μια ριζοσπαστική κριτική στη φυλακή.

Κι όμως, από αυτή την άποψη, τα αποτελέσματα της εξέτασης των ποινικών θεωριών του δεύτερου μισού του XVIII^{ου} αιώνα είναι αρκετά εντυπωσιακά. Κανείς εκ των μεγάλων μεταρρυθμιστών, είτε επρόκειτο για θεωρητικούς όπως ο Beccaria, δικαστικούς όπως ο Servan, νομοθέτες όπως ο Le Pelletier de Saint-Fargeau, νομικούς/νομοθέτες όπως ο Brissot, δεν προτείνουν τη φυλακή ως οικουμενική ή ακόμα ως μείζονα ποινή. Γενικότερα, σε όλες αυτές τις μελέτες, ο εγκληματίας ορίζεται ως ο εχθρός της κοινωνίας. Επ' αυτού οι μεταρρυθμιστές στηρίζουν και μετασχηματίζουν το αποτέλεσμα μιας πολιτικής και θεσμικής εξέλιξης που ξεκινά από την εποχή του Μεσαίωνα: την αντικατάσταση της ρύθμισης των διαφορών με τη δημόσια δίωξη. Ο εισαγγελέας του Βασιλιά, επεμβαίνοντας, ορίζει την παράβαση όχι μόνο ως προσβολή προσώπου ή ιδιωτικού συμφέροντος, αλλά και ως προσβολή της κυριαρχίας του Βασιλιά. Ο Blackstone, σχολιάζοντας την αγγλική νομοθεσία, έλεγε πως ο εισαγγελέας υπερασπίζεται συγχρόνως την κυριαρχία του βασιλιά και τα συμφέροντα της κοινωνίας. Κοντολογίς, η πλειοψηφία των μεταρρυθμιστών, ξεκινώντας από τον Beccaria, επεδίωξαν να ορίσουν την έννοια του εγκλήματος, το ρόλο του δημοσίου κατηγορού και την αναγκαιότητα της τιμωρίας, με αφετηρία μόνο το συμφέρον της κοινωνίας ή την ανάγκη πρόάσπισής του. Ο εγκληματίας πλήττει πάνω από όλα την κοινωνία· παραβιάζοντας το κοινωνικό συμβόλαιο, αποτελεί εσωτερικό της εχθρό. Από αυτή τη γενική αρχή απορρέει ένας συγκεκριμένος αριθμός συνεπειών:

1. - Κάθε κοινωνία, ανάλογα με τις βασικές ανάγκες της, πρέπει να διαμορφώσει μια κλίμακα ποινών. Από τη στιγμή που η τιμωρία δεν εξαρτάται από το ίδιο το σφάλμα, αλλά από το κακό που προκαλεί στην κοινωνία ή από τον κίνδυνο στον οποίο την εκθέτει όσο πιο αδύναμη είναι, τόσο περισσότερο θα πρέπει να προφυλαχθεί και να φανεί αυστηρή. Έτσι, δεν υπάρχει οικουμενικό μοντέλο ποινής, αλλά βασική σχετικότητα των ποινών.

2. - Αν η ποινή ήταν εξιλέωση, δε θα έβλαπτε αν ήταν πολύ αυστηρή· πάντως, θα ήταν δύσκολο να καθορίσουμε μια ακριβή αναλογία μεταξύ αυτής και του εγκλήματος. Αλλά αν πρόκειται για την προστασία της κοινωνίας, μπορούμε να την υπολογίσουμε κατά τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται επακριβώς αυτή της η λειτουργία: πέραν τούτου, κάθε επιπλέον αυστηρότητα αποτελεί κατάχρηση εξουσίας. Η δικαιοσύνη της ποινής βρίσκεται στην οικονομία της.

3. - Ο ρόλος της ποινής στρέφεται εξολοκλήρου ενάντια στο εξωτερικό της κοινωνίας και ενάντια στο μέλλον: στόχος της να εμποδίσει την επανάληψη του εγκλήματος. Στο κάτω-κάτω, αν είμαστε εντελώς σίγουροι πως ένα έγκλημα δεν πρόκειται να επαναληφθεί, δεν είναι απαραίτητο να τιμωρηθεί. Έτσι, ο ένοχος δεν είναι πια σε θέση να βλάψει και οι αθώοι αποτρέπονται από το να εκτελέσουν παρόμοια παράβαση. Η βεβαιότητα της ποινής, ο αναπόφευκτος χαρακτήρας της, πέρα από κάθε αυστηρότητα, ισοδυναμεί και με την αποτελεσματικότητά της.

Ωστόσο, με αφετηρία αυτές τις αρχές, δεν είναι δυνατόν να συμπεράνουμε εκείνο που πραγματικά θα λάβει χώρα στην ποινική πρακτική, με βάση την οικουμενική θεώρηση της φυλακής ως γενικής μορφής κολασμού. Διαπιστώνουμε, αντιθέτως, πως πολύ διαφορετικά ποινικά μοντέλα κάνουν την εμφάνισή τους.

- Το ένα προστάζει ατιμωση, υπόκειται δηλαδή στην κοινή γνώμη. Η ατιμωση αποτελεί την τέλεια ποινή, αφού είναι η άμεση και αυθόρμητη αντίδραση της ίδιας της κοινωνίας: ποικίλει ανάλογα με την κοινωνία· έχει διαβαθμίσεις αντίστοιχες με τη νοσηρότητα του εγκλήματος· μπορεί να ανακληθεί με δημόσια αποκατά-

σταση· τέλος, προσβάλλει μόνο τον ένοχο. Πρόκειται λοιπόν για ποινή που προσαρμόζεται στο έγκλημα, χωρίς να χρειάζεται τη συγκατάθεση κάποιου κώδικα ή δικαστηρίου, χωρίς να κινδυνεύει να ανατραπεί από κάποια πολιτική αρχή. Είναι επακριβώς προσκολλημένη στις αρχές της επιβολής των ποινών. «Ο θρίαμβος μιας καλής νομοθεσίας έγκειται στο κατά πόσο η κοινή γνώμη είναι αρκετά ισχυρή ώστε να τιμωρεί η ίδια το αδίκημα... Μακάριος ο λαός εκείνος όπου το φρόνημα της τιμής του μπορεί να είναι ο μοναδικός του νόμος. Δεν έχει σχεδόν καθόλου ανάγκη τη νομοθεσία. Η ατιμώση, ιδού ο ποινικός του κώδικας».

- Ένα άλλο μοντέλο που εφαρμόστηκε από τα προγράμματα μεταρρυθμίσεων αφορά τον νόμο της ανταπόδοσης, το «οφθαλμών αντί οφθαλμού». Επιβάλλοντας στον ένοχο τιμωρία ίδιας μορφής και ίδιας βαρύτητας με το έγκλημα, είμαστε σίγουροι πως θα έχουμε ποινή με διαβαθμίσεις και με σωστή αναλογία. Η ποινή παίρνει τη μορφή μιας αντεπίθεσης. Υπό την προϋπόθεση ότι αυτή θα είναι άμεση και ακαριαία, αναιρεί σχεδόν αυτομάτως τα αποτελέσματα που θα περίμενε ο παραβάτης, καθιστώντας το έγκλημα άχρηστο. Το όφελος του εγκλήματος αφηνιδίως γίνεται μηδενικό. Χωρίς αμφιβολία το μοντέλο της ανταπόδοσης δεν προτάθηκε ποτέ λεπτομερειακά· αλλά επέτρεψε συχνά τον ορισμό των διαφόρων μορφών τιμωρίας. Ο Beccaria για παράδειγμα, σημειώνει: «οι προσβολές κατά προσώπων πρέπει να τιμωρούνται με σωματικές ποινές»· «η προσωπική ύβρις κατά της τιμής πρέπει να τιμωρείται με επιβολή χρηματικής ποινής». Τη βρίσκουμε επίσης υπό μορφή «ηθικής ανταπόδοσης»: τιμωρία του εγκλήματος, όχι αναλογιζόμενοι τα αποτελέσματα, αλλά τις αφορμές και τα ελαττώματα που υπήρξαν αιτία του. Ο Pelletier de Saint-Fargeau πρότεινε στην Εθνοσυνέλευση (στις 21 Μαΐου 1791): «ο σωματικός πόνος ενδείκνυται για να τιμωρηθούν τα εγκλήματα που χαρακτηρίζονται πρωτίστως από φρικαλεότητα· η επίπονη εργασία για να τιμωρηθούν εγκλήματα που οφείλονται σε σκηνήρια· η ατιμώση για να τιμωρηθούν εγκλήματα που διαπράχθηκαν από μια “εξαχρειωμένη και ποταπή” ψυχή».

- Τέλος, το τρίτο μοντέλο, η δουλεία προς όφελος της κοινωνίας. Μια τέτοια ποινή επιδέχεται διαβαθμίσεις, ως προς την ένταση και τη διάρκεια της, ανάλογα με τη ζημιά που προκάλεσε στο σύνολο. Συνδέεται με το σφάλμα μέσω το συμφέροντος που έχει πληγεί. Ο Beccaria σημειώνει σχετικά με τους κλέφτες: «η προσωρινή δουλεία θέτει την εργασία του ενόχου και τον ίδιο στην υπηρεσία της κοινωνίας έτσι ώστε αυτή η κατάσταση ολικής εξάρτησης να την αποζημιώσει για τις πράξεις άδικου δεσποτισμού που διέπραξε, παραβιάζοντας αυτή την κοινωνική συμφωνία». Κατά τον Brissot: «με τι μπορεί να αντικατασταθεί η θανατική ποινή; Η δουλεία που εμποδίζει τον ένοχο να βλάψει την κοινωνία. Η εργασία που τον καθιστά χρήσιμο· ο μακροχρόνιος και διαρκής πόνος που προκαλεί φόβο σε όσους δελεαστούν να τον μιμηθούν».

Βεβαίως, σε όλα αυτά τα σχέδια, η φυλακή συχνά εμφανίζεται ως μία από τις πιθανές ποινές: είτε ως προϋπόθεση των καταναγκαστικών έργων είτε ως ποινή ανταπόδοσης για όσους προσέβαλαν την ελευθερία των άλλων. Όμως δεν εμφανίζεται ως γενική μορφή των ποινών, ούτε ως προϋπόθεση ψυχολογικής και ηθικής αλλαγής του εγκληματία.

Κατά τα πρώτα έτη του XIX^{ου} αιώνα θα συναντήσουμε θεωρητικούς που θα προσδώσουν στη φυλακή αυτό το ρόλο. «Ο εγκλεισμός αποτελεί την κατ' εξοχήν ποινή των πολιτισμένων κοινωνιών. Η πρόθεσή της είναι ηθική όταν συνοδεύεται από την υποχρέωση εργασίας» (P. Rossi, 1829). Όμως από την εποχή εκείνη, η φυλακή υπήρχε ήδη ως μείζον όργανο επιβολής ποινών. Η φυλακή, χώρος αναμόρφωσης, αποτελεί επανερμηνεία της πρακτικής φυλάκισης που, εκ των πραγμάτων, είχε διαδοθεί τα προηγούμενα έτη.

*
*   *
*

Η πρακτική της φυλάκισης λοιπόν, δεν εμπλέκονταν στην ποινική θεωρία. Γεννήθηκε εξάλλου και έλαβε την τελική της μορφή για άλλους λόγους. Επιβλήθηκε, τρόπον τινά, από εξωτερικούς παράγοντες στην ποινική θεωρία που εν συνεχεία αναγκάστηκε να τη δικαιολογήσει, πράγμα το οποίο θα κάνει ο Livingston το 1820, λέγοντας πως η ποινή της φυλάκισης έχει το τετραπλό προτέρημα του να διαιρεί τα εγκλήματα σε βαθμούς ανάλογα με τη σοβαρότητά τους· να εμποδίζει την υποτροπή· να επιτρέπει το σωφρονισμό· να έχει αρκετά ελαφρύ χαρακτήρα, ώστε οι ένορκοι να μην διστάζουν να επιβάλλουν ποινές· και όσο για το λαό, αυτός να μην εξεγείρεται ενάντια στο νόμο.

Για να κατανοήσουμε την πραγματική λειτουργία της φυλακής, πέραν των δυσλειτουργιών που παρουσιάζει, καθώς και τη βαθύτερη, πέραν της επιφανειακής, επιτυχία της, χρειάζεται χωρίς αμφιβολία να ανατρέξουμε στους παραποινικούς φορείς ελέγχου του XVII^{ου} και κυρίως του XVIII^{ου} αιώνα.

Σε αυτούς τους φορείς, ο εγκλεισμός παίζει ένα ρόλο που χαρακτηρίζεται από τρία διακριτά σημεία:

- Επεμβαίνει στη χωροταξική διανομή των ατόμων, φυλακίζοντας προσωρινά ζητιάνους και περιπλανώμενους άστεγους. Χωρίς αμφιβολία βρίσκουμε διατάγματα (τέλη XVII^{ου} και XVIII^{ου} αιώνας) που τους καταδικάζουν στα κάτεργα, τουλάχιστον σε περίπτωση υποτροπής. Όμως ο εγκλεισμός παραμένει, εκ των πραγμάτων, η πιο συνήθης ποινή. Ωστόσο, αν τους φυλακίζουμε, δεν είναι τόσο για να τους καθηλώσουμε ή να τους κρατήσουμε στο μέρος αυτό, αλλά για να τους μεταφέρουμε: για να τους απαγορέψουμε την είσοδο στις πόλεις, να τους ξαναστεύουμε στην επαρχία, ή ακόμη, να τους εμποδίσουμε από το να γυρνάνε από εδώ και από εκεί σε μία περιοχή και να τους αναγκάσουμε να πηγαίνουν εκεί όπου θα τους προσφερθεί εργασία. Είναι ένας τρόπος λιγότερο αρνητικός για να ελέγξουμε τη μετακίνησή τους σε σχέση με το μηχανισμό αγροτικής και βιοτεχνικής παραγωγής· είναι ένας τρόπος αντιμετώπισης της αθρόας εισροής πληθυσμού, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις ανάγκες της παραγωγής όσο και της αγοράς εργασίας.

- Ο εγκλεισμός επεμβαίνει ακόμη στο επίπεδο διαμόρφωσης των ατόμων. Τιμωρεί, σε επίπεδο υπο-ποινικό, τρόπους ζωής, τύπους συζητήσεως, πολιτικά σχέδια ή προθέσεις, σεξουαλικές συμπεριφορές, άρνηση εξουσίας, παλληκαρισμούς, βιαιότητες κλπ. Εν ολίγοις, επεμβαίνει λιγότερο στο όνομα του νόμου και της τάξης. Το αντικανονικό, η ταραχή, το επικίνδυνο και η ατίμωση αποτελούν αιτία εγκλεισμού. Ενώ η ποινή τιμωρεί την παράβαση, ο εγκλεισμός τιμωρεί την αταξία.

- Τέλος, αν αληθεύει ότι βρίσκεται στα χέρια της πολιτικής εξουσίας, ότι ολικώς ή μερικώς δεν υπόκειται στον έλεγχο της δικαιοσύνης (στη Γαλλία, η φυλάκιση επέρχεται σχεδόν πάντα κατόπιν αποφάσεως του Βασιλιά, των υπουργών, των διαφόρων εκπροσώπων), δεν συνιστά, απεναντίας, όργανο αυθαιρεσίας και απολυταρχίας. Η μελέτη των βασιλικών διαταγμάτων για τη φυλάκιση (τόσο ως προς τη λειτουργία όσο και προς το κίνητρό τους) φανερώνει ότι, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, αναφέρονταν σε αιτήσεις αρχηγών οικογενείας, μη σημαινόντων προσώπων μιας πόλης, τοπικών, θρησκευτικών, επαγγελματικών κοινοτήτων ή κατά ατόμων που, κατ' αυτούς, προξενούσαν προβλήματα και αταξία. Το βασιλικό διάταγμα για φυλάκιση ανεβαίνει από τα κάτω προς τα άνω (υπό τη μορφή αίτησης) προτού ξανακατέβει, μέσω του οργάνου εξουσίας, υπό τη μορφή διαταγής που φέρει τη βασιλική σφραγίδα. Αποτελεί το όργανο τοπικού ελέγχου που ονομάζεται επίσης και τριχοειδές.

Θα μπορούσαμε να προβούμε σε παρόμοια ανάλυση σχετικά με κοινωνίες που συναντάμε στην Αγγλία, από το τέλος του XVII^{ου} αιώνα. Υποκινούμενες συχνά από «αποστάτες», προτίθενται να καταγγείλουν, να αποκλείσουν και να επιβάλλουν ποινές σε άτομα, λόγω παρέκκλισης από τους κανόνες συμπεριφοράς, αρ-

νησης εργασίας, καθημερινών αναταραχών. Μεταξύ αυτού του είδους ελέγχου και του ελέγχου που ασκεί η βασιλική διαταγή, οι διαφορές είναι προφανώς τεράστιες. Πιο συγκεκριμένα: οι αγγλικές κοινωνίες (τουλάχιστον έως τις αρχές του XVIII^{ου} αιώνα) είναι ανεξάρτητες από κάθε όργανο του Κράτους: είναι κυρίως λαϊκές ως προς τη σύστασή τους, αντιτίθενται, σε γενικές γραμμές, στην ανηθικότητα των ισχυρών και των πλουσίων· τέλος, η αυστηρότητα που τις διακρίνει έναντι των ίδιων των μελών τους αποτελεί ίσως έναν τρόπο που θα τις διαφυλάξει από μια υπερβολικά αυστηρή ποινική δικαιοσύνη (η αγγλική ποινική νομοθεσία, «αιματηρό χάος», περιείχε περισσότερες περιπτώσεις θανατικής ποινής από οποιοδήποτε άλλο ευρωπαϊκό κώδικα). Στη Γαλλία αντίθετα οι μορφές ελέγχου ήταν άρρηκτα συνδεδεμένες με ένα μηχανισμό του Κράτους που οργάνωσε το πρώτο μεγάλο σώμα αστυνομίας της Ευρώπης, το οποίο η Αυστρία του Ιωσήφ Β' και αργότερα η Αγγλία επεχείρησαν να μιμηθούν. Σχετικά με την Αγγλία, πρέπει να επισημάνουμε ότι, στα τέλη του XVIII^{ου} αιώνα (κυρίως μετά τα Gordon Riots και κατά τη διάρκεια των μεγάλων λαϊκών κινημάτων, σχεδόν σύγχρονων με τη Γαλλική Επανάσταση), νέες ηθικοπλαστικές κοινωνίες εμφανίστηκαν, με πιο αριστοκρατικές αντιλήψεις (ορισμένες από αυτές με πολεμικό εξοπλισμό): ζητούσαν την επέμβαση της βασιλικής εξουσίας, τη θέσπιση μιας νέας νομοθεσίας και την οργάνωση ενός σώματος αστυνομίας. Το έργο και η προσωπικότητα του Colquhoun βρίσκονται στο επίκεντρο αυτής της διαδικασίας.

Αυτό που σήμανε το μετασχηματισμό του συστήματος επιβολής ποινών το νέο αιώνα είναι η προσαρμογή του δικαστικού συστήματος σε ένα μηχανισμό επιτήρησης και ελέγχου· η κοινή ενσωμάτωσή τους σε ένα συγκεντρωτικό μηχανισμό του Κράτους· αλλά και επίσης, τοποθέτηση και ανάπτυξη μιας σειράς θεσμών (παραποινικών και μερικές φορές μη ποινικών) που χρησιμεύουν ως στήριγμα, ως προηγμένες θέσεις ή μορφές προσαρμοσμένες στο πρωταρχικό μηχανισμό. Ένα γενικό σύστημα επιτήρησης - εγκλεισμού διεισδύει σε όλα τα στρώματα της κοινωνίας υπό διάφορες μορφές, από μεγάλες φυλακές κατασκευασμένες σύμφωνα με το πρότυπο του Πανοπτισμού έως κοινωνίες επιτήρησης, που αφορούν όχι μόνο εγκληματίες αλλά και εγκαταλελειμμένα παιδιά, ορφανά, μαθητευόμενους, μαθητές λυκείου, εργάτες κλπ. Σε κάποιο χωρίο, ο Julius, στο έργο του *Μαθήματα περί Φυλακών (Leçons sur les Prisons)*, αντιπαρέβαλε τους πολιτισμούς του θεάματος (πολιτισμοί της θυσίας και της τελετουργίας, όπου παρουσιάζεται σε όλους το θέαμα ενός μοναδικού γεγονότος και όπου η κύρια αρχιτεκτονική μορφή είναι το θέατρο) με τους πολιτισμούς της επιτήρησης (όπου δίνεται σε ορισμένους η δυνατότητα άσκησης αδιάκοπου ελέγχου στο ευρύτερο σύνολο και όπου εξέχουσα αρχιτεκτονική μορφή είναι η φυλακή). Και πρόσθεσε πως η ευρωπαϊκή κοινωνία που αντικατέστησε τη Θρησκεία με το Κράτος προσέφερε το πρώτο παράδειγμα ενός πολιτισμού επιτήρησης.

Ο XIX^{ος} αιώνας έβαλε τα θεμέλια για την εποχή του πανοπτισμού.

*
* *

Ποιες ανάγκες εκπλήρωσε αυτή η αλλαγή;

Είναι πολύ πιθανόν σε νέες μορφές να αντιστοιχεί και ένα νέο παιχνίδι στην πρακτική της παρανομίας. Κυρίως νέες απειλές.

Το παράδειγμα της Γαλλικής Επανάστασης (αλλά και πολλά άλλα κινήματα τις δύο τελευταίες δεκαετίες του XVIII^{ου} αιώνα) φανερώνουν ότι ο πολιτικός μηχανισμός ενός έθνους συνδέεται με τις λαϊκές εξεγέρσεις. Η επισιτιστική εξέγερση, η εξέγερση κατά των φόρων ή των τελών, η άρνηση απογραφής που δεν απο-

τελεί πια τα περιορισμένα κινήματα που μπορούν μεν να προσβάλλουν (και σωματικά) τον εκπρόσωπο της πολιτικής εξουσίας, αλλά θίγουν τις δομές της και τον επιμέρους καταμερισμό της. Μπορούν να αμφισβητήσουν το δικαίωμα και την άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Αλλά από την άλλη, κυρίως η ανάπτυξη της βιομηχανίας φέρνει μαζικά και άμεσα τη διαδικασία παραγωγής σε επαφή με εκείνους που θα τη θέσουν σε λειτουργία. Οι μικρές βιοτεχνικές μονάδες, οι βιοτεχνίες περιορισμένων και σχετικά απλών εργαλείων, τα καταστήματα με περιορισμένο εμπόρευμα που αποτελούν την τοπική αγορά, δεν έδιναν αφορμή για υπεξαίρεσεις ή γενικές καταστροφές. Αλλά λόγω της εκμηχάνισης, της οργάνωσης των μεγάλων εργοστασίων, με σημαντικά αποθέματα πρώτων υλών, της παγκοσμιοποίησης της αγοράς και της εμφάνισης μεγάλων κέντρων διανομής εμπορευμάτων, τα αγαθά προσβάλλονται συνεχώς. Και δεν πρόκειται για προσβολή που προέρχεται εκ των έξω, από τους απόκληρους ή τους περιθωριοποιημένους που, ρακένδυτοι, ως ζητιάνοι ή περιπλανώμενοι ως αλήτες, προκαλούσαν το φόβο τον XVIII^ο αιώνα, αλλά εκ των έσω, από εκείνους που γνωρίζουν πως να χειριστούν τις καταστάσεις και να τις καταστήσουν παραγωγικές. Από την καθημερινή υπεξαίρεση των αποθηκευμένων προϊόντων έως και τις μεγάλες συλλογικές καταστροφές μηχανών, ένας διαρκής κίνδυνος απειλεί τον πλούτο που έχει επενδυθεί στο όργανο παραγωγής. Όλη η διαδοχή από μέτρα που ελήφθησαν στα τέλη του XVIII^{ου} και στις αρχές του XIX^{ου} αιώνα για την προστασία των λιμένων, των αποβάθρων και των ναυστάθμων του Λονδίνου, για την εξάρθρωση σπειρών μεταπωλητών και κλεπταποδόχων, χρησιμεύουν ως παράδειγμα.

Στην ύπαιθρο, είναι η αντίστροφη κατάσταση που παράγει ανάλογα αποτελέσματα. Ο κατακερματισμός της αγροτικής ιδιοκτησίας, η, κατά το μάλλον ή ήττον, ολική εξαφάνιση των κοινοτικών περιουσιών και η εκμετάλλευση των χέρσων εδαφών, εδραιώνουν την ιδιοποίηση και καθιστούν την αγροτική κοινωνία μη ανεκτική απέναντι σε κάθε είδους δευτερεύουσας σημασίας παρανομία που -θέλοντας και μη- θα αποδεχόμασταν κατά το καθεστώς της μεγάλης υπό εκμετάλλευση ιδιοκτησίας. Εξαφανίζεται το περιθώριο στο οποίο έπρεπε να ζουν οι πιο φτωχοί και οι περιπλανώμενοι, εκμεταλλεζόμενοι τις ανοχές, τις αμέλειες, τους ξεχασμένους κανονισμούς και τα κεκτημένα. Η εκ νέου σύσφιξη των δεσμών ιδιοκτησίας, ή μάλλον το νέο καταστατικό ιδιοκτησίας γαιών και η νέα μορφή εκμετάλλευσης αυτών μετατρέπουν πολλές εδραιωμένες παρανομίες σε αδίκημα. Σημασία, περισσότερο πολιτική παρά οικονομική, έχουν τα αγροτικά αδικήματα στη Γαλλία του Διευθυντηρίου και του Προξενείου (αδικήματα που συνδέονται είτε με αγώνες υπό τη μορφή εμφυλίων πολέμων είτε με την αντίσταση απογραφής)- καθώς και οι αντιστάσεις στην Ευρώπη κατά των διαφόρων δασικών κωδικών στις αρχές του XIX^{ου} αιώνα.

Αλλά ίσως η πιο σημαντική μορφή της νέας παρανομίας να βρίσκεται αλλού. Δεν αφορά τόσο το σώμα της διαδικασίας παραγωγής ή της ιδιοκτησίας γαιών όσο το ίδιο το σώμα των εργατών και τον τρόπο προσαρμογής τους στη διαδικασία παραγωγής. Ανεπαρκείς μισθοί, υποβιβασμός της εργασίας λόγω της εκμηχάνισης, εξαντλητικά ωράρια εργασίας, πολλαπλές κρίσεις περιφερειακού ή τοπικού χαρακτήρα, απαγόρευση σύστασης συνεταιρισμών, μηχανισμοί επιβολής χρεών, όλα αυτά ωθούν τους εργάτες στην υιοθέτηση διαφόρων ειδών συμπεριφοράς, όπως παρατεταμένη αποχή, σπάσιμο του «συμβολαίου πρόσληψης», μετανάστευση, «παράνομος» τρόπος ζωής. Το πρόβλημα είναι λοιπόν, να καθηλωθούν οι εργάτες στη διαδικασία παραγωγής, σε συγκεκριμένη έδρα ή να μετακινηθούν σύμφωνα με τις ανάγκες, να υποταχθούν στο ρυθμό της, να τους επιβληθεί η επιμονή και η τάξη που απαιτείται, εν συντομία, ώστε να θεωρηθούν εργατικό δυναμικό. Από αυτή τη θεώρηση απορρέει μια νομοθεσία που δημιουργεί νέα παραπτώματα (υποχρέωση κατοχής βιβλιαρίου, νόμος περί των κυλικείων, απαγόρευση της λαχειοφόρου)- μία σειρά από μέτρα που, χωρίς να είναι απόλυτα αναγκαστικά, διαχωρίζουν τον καλό από τον κακό εργάτη και εξασφαλίζουν μια εκγύμναση

της συμπεριφοράς (ταμειυτήριο, ενθάρρυνση για γάμο, αργότερα οι εργατικές συνοικίες, η εμφάνιση οργανισμών ελέγχου ή πίεσης (φιλανθρωπικοί σύλλογοι, επιτήρηση)- και τέλος μία τεράστια καμπάνια ηθικοποίησης των εργατών. Η καμπάνια αυτή ορίζει τι θα διώκεται ως «αταξία» και τι θα καθιερώνεται ως «τάξη»: ένα συγκεντρωτικό σώμα εργατών, προσαρμοσμένο στο χρόνο παραγωγής, που θα παρέχει ακριβώς την απαιτούμενη δύναμη. Φανερώνει την αναπόφευκτη συνέχεια της παρανομίας στην εγκληματικότητα, δίνοντας στο φαινόμενο της περιθωριοποίησης, που οφείλεται σε μηχανισμούς ελέγχου, ψυχολογική και ηθική υπόσταση.

*
*   *   *

Μπορούμε με βάση τα παραπάνω να βγάλουμε ορισμένα συμπεράσματα.

1. Οι μορφές ποινών που εμφανίζονται το 1760-1840 δεν συνδέονται με μια νέα αντίληψη περί ηθικής. Η φύση των παραβάσεων που ορίζονται από τον κώδικα ουδόλως άλλαξε κατ' ουσίαν (μπορούμε όμως να σημειώσουμε την εξαφάνιση, προοδευτική ή ξαφνική, των θρησκευτικών αδικημάτων και την εμφάνιση ορισμένων αδικημάτων οικονομικής ή επαγγελματικής φύσεως)- αν και το καθεστώς των ποινών είναι πολύ πιο επιεικές, οι ίδιες οι παραβάσεις δεν άλλαξαν σημαντικά. Αυτό που έθεσε σε κίνδυνο τη μεγάλη αναγέννηση της εποχής, είναι το πρόβλημα των σωμάτων και της υλικότητας - πρόκειται για ένα ζήτημα φυσικής: μία νέα μορφή υλικότητας που λαμβάνεται από τη διαδικασία παραγωγής, νέος τύπος συμβολαίου μεταξύ της μηχανής και εκείνου που τη θέτει σε λειτουργία- νέες απαιτήσεις που επιβλήθηκαν στα άτομα ως παραγωγικές δυνάμεις. Η ιστορία των ποινών στις αρχές του XIX^{ου} αιώνα δεν αποτελεί κατά βάση ιστορία ιδεών ηθικής- είναι ένα κεφάλαιο στην ιστορία του σώματος. Με άλλα λόγια, μπορούμε να πούμε ότι εξετάζοντας τις ιδέες ηθικής μέσω της πρακτικής και των ποινικών θεσμών, ανακαλύπτουμε ότι η εξέλιξη της ηθικής είναι πάνω από όλα η ιστορία του σώματος, η ιστορία των σωμάτων. Μπορούμε να καταλάβουμε ακόμη πως:

- η φυλακή αποτέλεσε τη γενική μορφή τιμωρίας και ότι αντικατέστησε τα βασανιστήρια. Το σώμα δεν χρειάζεται πια να χαράζεται- πρέπει αντιθέτως να προστατεύεται η ακεραιότητά του- ο χρόνος του πρέπει να προσμετράτε και να χρησιμοποιείται πλήρως- οι δυνάμεις του πρέπει διαρκώς να προσδένονται στην εργασία. Η μορφή-φυλακή της ποινής ανταποκρίνεται στη μορφή-μισθός της εργασίας.

- Η ιατρική, ως επιστήμη ομαλοποίησης των σωμάτων, κατέλαβε μια θέση στην καρδιά της ποινικής πρακτικής (στόχος της ποινής πρέπει να είναι η θεραπεία).

2. Η μετατροπή των ποινών δεν αφορά μόνο μια ιστορία σωμάτων είναι, πιο συγκεκριμένα, μια ιστορία σχέσεων μεταξύ της πολιτικής εξουσίας και των σωμάτων. Οι καταναγκασμοί επί των σωμάτων, ο έλεγχος τους, η υποδούλωσή τους, ο τρόπος με τον οποίο αυτή η εξουσία ασκείται άμεσα ή έμμεσα πάνω τους, ο τρόπος με τον οποίο τα χρησιμοποιεί είναι σύμφωνη με την αρχή της αλλαγής που αναφέρθηκε. Πρέπει να γράφουμε μια «Φυσική» της εξουσίας και να δείξουμε πόσο άλλαξε σε σχέση με τις προηγούμενες μορφές, στις αρχές του XIX^{ου} αιώνα, κατά την ανάπτυξη των κρατικών δομών.

Πρώτα από όλα, μία νέα *οπτική*: γενικό και διαρκές όργανο επιτήρησης- όλα πρέπει να επιτηρούνται, να παρατηρούνται και να διαβιβάζονται: με την εγκαθίδρυση της αστυνομίας- Θέσπιση ενός συστήματος αρχειοθέτησης (με προσωπικούς φακέλους), θέσπιση ενός *πανοπτισμού*.

Ένας νέος *μηχανισμός*: απομόνωση και επανένωση των ατόμων· εντοπισμός των σωμάτων· μέγιστη χρησιμοποίηση των δυνάμεών τους· έλεγχος και βελτίωση της απόδοσης τους· εν συντομία, εφαρμογή μίας πειθαρχίας της ζωής, του χρόνου, των ενεργειών.

Μία νέα *ψυχολογία*: ορισμός των προτύπων, αποκλεισμός και απόρριψη όσων δεν συμμορφώνονται, μηχανισμός επανένταξης τους μέσω σωφρονιστικών επεμβάσεων που είναι, κατά διφορούμενο τρόπο, θεραπευτικές και πειθαρχικές.

Ο πανοπτισμός, η πειθαρχία και η ομαλοποίηση χαρακτηρίζουν συστηματικά αυτή τη νέα ανάληψη εξουσίας πάνω στα σώματα, που έλαβε χώρα κατά τον XIX^ο αιώνα. Και το ψυχολογικό ζήτημα όπως το βλέπουμε να εμφανίζεται εκείνη τη στιγμή (σχετικά με μια γνώση δυνατή, επιδεκτική μάθησης, μορφοποίησης, και εκγύμνασης, τόπος ενδεχομένως παθολογικών αποκλίσεων και ομαλοποιητικών επεμβάσεων) δεν είναι παρά η ανάποδη όψη αυτού του μηχανισμού υποδούλωσης. Το ψυχολογικό ζήτημα γεννήθηκε στο σημείο συνάντησης της εξουσίας με το σώμα: πρόκειται για το αποτέλεσμα μιας «πολιτικής φυσικής».

3. Σε αυτή τη «φυσική», η εγκληματικότητα παίζει σημαντικό ρόλο. Αλλά πρέπει να συμφωνήσουμε σχετικά με τον ορισμό της εγκληματικότητας. Ο ορισμός αυτός δεν αναφέρεται σε εγκληματίες, σε είδη ψυχολογικών και κοινωνικών μεταθέσεων, που θα αποτελέσουν αντικείμενο της επιβολής ποινικών κυρώσεων. Με τον όρο εγκληματικότητα στο εξής, εννοούμε το διπλό σύστημα ποινής-εγκληματία. Ο ποινικός θεσμός με τη φυλακή στο κέντρο του, παράγει μία κατηγορία ατόμων που εγκλωβίζονται μαζί της στον ίδιο κύκλο: η φυλακή δε σωφρονίζει· υπενθυμίζει ακατάπαυστα τα ίδια πράγματα· δημιουργεί σιγά-σιγά ένα περιθωριοποιημένο πληθυσμό που χρησιμοποιείται για να ασκηθεί πίεση στις «παρατυπίες» ή στις «παρανομίες» που δεν μπορούμε να ανεχθούμε. Και ασκεί πίεση στις παρανομίες μέσω της εγκληματικότητας με τρεις τρόπους: οδηγώντας σιγά-σιγά την παρατυπία ή την παρανομία στην παράβαση, χάρη σε ένα παιχνίδι αποκλεισμών και παραποινικών κυρώσεων (μηχανισμός που παραπέμπει στο: «η έλλειψη πειθαρχίας οδηγεί στη λαιμητόμο»)· ενσωματώνοντας τους εγκληματίες στα ίδια τα όργανα επιτήρησης της παρανομίας (πρόσληψη προβοκατόρων, καταδοτών, αστυνομικών, μηχανισμός που μπορούμε να δηλώσουμε με τη φράση: «κάθε κλέφτης μπορεί να γίνει *Vidocq*»)· διοχετεύοντας τις παραβάσεις των εγκληματιών ενάντια στους πληθυσμούς εκείνους που πρέπει περισσότερο να επιβληθούν (αρχή: «πιο εύκολα κλέβει ένας φτωχός παρά ένας πλούσιος»).

Αν λοιπόν, για να επανέλθουμε στο ερώτημα που θέσαμε αρχικά -για ποιο λόγο υφίσταται αυτός ο παράξενος θεσμός της φυλακής, γιατί επιλέγεται αυτή η ποινή, η δυσλειτουργία της οποίας τόσο σύντομα καταγγέλλεται- πρέπει ενδεχομένως να απαντήσουμε ως εξής: η φυλακή έχει το πλεονέκτημα να παράγει εγκληματικότητα, όργανο ελέγχου και καταπίεσης της παρανομίας, μη αμελητέο κατά την άσκηση εξουσίας πάνω στα σώματα, στοιχείο αυτής της φυσικής της εξουσίας που προκάλεσε την ψυχολογία του ζητήματος.

*
*   *

Το φετινό σεμινάριο έχει αφιερωθεί στην προετοιμασία της δημοσίευσης του φακέλου της υπόθεσης Pierre Rivière.